

Moștenirea totalitarismelor

UNIVERSUL PARANOIC AL STALINISMULUI

Vladimir Tismăneanu

Câteva cărți recent apărute propun o regândire a ceea ce a însemnat stalinismul ca practică politică totalitară, dominată de viziunea complotului universal împotriva sistemului instaurat în octombrie 1917. Este vorba de necesare corective împotriva amneziei, ori a memoriei deliberat selective, repere esențiale în ceea ce înseamnă exorcizarea demonilor trecutului, terapia morală și deslușirea mecanismelor care au făcut posibile marile atrocități. Exercițiul memoriei are deci mai mult decât valoare documentară, fiind vorba de posibilitatea însăși a unei reconstrucții etice menite să evite repetarea unor experimente extremiste cu consecințe catastrofale.

Aș aminti aici o excelentă carte de istoria ideilor semnată de profesorul Steven Marks de la Clemson University, consacrată rolului jucat de Rusia în configurarea modernității politice și culturale a secolului XX: *How Russia Shaped the Modern World: From Art to Anti-Semitism, Ballet to Bolshevism* (Princeton University Press, 2003). Mă gândesc mai ales la capitolul în care este discutată relația dintre bolșevism și mișcările extreme drepte revoluționare (fascismul și nazismul). Opus simplificărilor relativizante de tip Ernst Nolte, Marks admite faptul că fascismul italian și mai ales nazismul și-au aflat o decisivă, dar nu unică, sursă de inspirație în matricea politică și ideologică a leninismului (și, mai ales după 1925, a stalinismului). Hitler nu ezita ca, în discuțiile private cu acoliții săi, să-l numească pe Roland Freisler, sinistrul președinte al tribunalului suprem nazist (*Volksgericht*), “Vișinski al nostru” (referindu-se la procurorul vituperant din perioada Marii Terori). Recunoscând existența unor diferențe importante între despotismele ideologice ale secolului douăzeci, Marks afirma că Hitler și Mussolini au reușit să construiască propriile mutații “ale noii forme de tiranie absolutistă al cărei prototip a fost dictatura sovietică a partidului unic” (p. 310). Insist asupra acestor semnificative paralele, întrucât, așa cum observa Alain Besançon, ne întâlnim nu o singură dată cu fenomenul hipermneziei în privința fascismului, având ca pandant o tendință de escamotare a dimensiunii genocidare a bolșevismului (în perioada sa radical-stalinistă). În opinia mea, cele două expresii ale răului radical în veacul trecut trebuie rememorate și studiate în chip continuu și sistematic, încercând să le observăm conexiunile, dar și distincțiile esențiale.

Afinitățile dintre stalinism și nazism au fost adeseori discutate în literatura politică și istorică, însă nu de puține ori auzim voci care insistă asupra așa-numitului proiect ideologic diferit (este vorba de tentative de exonerare, fie și parțială, a comunismului, prin referință la originile sale intelectuale evident opuse biologismului rasist). Relativ recent republicata carte a faimosului general Walter Krivitsky, șeful spionajului sovietic în Europa de Vest, care a defectat în 1938, luminează tocmai faptul că între cei doi

briganzi totalitari existau conexiuni inavuabile, însă nu mai puțin reale și cu efecte pe lungă durată (vezi Walter Krivitsky, în *Stalin's Secret Service*, Enigma Books, 2000). Asemeni lui Lev Troțki, care a prevăzut infama alianță dintre Stalin și Hitler, în cartea sa, inițial publicată în decembrie 1939, Krivitsky avertiza democrațiile vestice, ca și pe numeroșii militanți antifasciști seduși de retorica stalinistă, că de fapt Stalin se angajase încă din 1933 într-un joc cinic și duplicitar. Oficial, cel puțin până în august 1939, deci până la semnarea pactului Molotov-Ribbentrop, URSS se opunea fascismului, mobiliza opinia publică mondială pentru stoparea acțiunilor expansioniste ale Germaniei și Italiei. În fapt, arată Krivitsky, cele două sisteme aveau în comun același dispreț pentru instituțiile statului de drept și dorința de strangulare a oricărei manifestări de gândire sau acțiune liberă. Descrierea perioadei Marii Terori de către Krivitsky este terifiantă: o adevărată casă de nebuni, în care marele maestru, cel care orchestrează oroarea, este liderul partidului și în care nimeni, nici măcar șeful poliției secrete (mai întâi Genrih Yagoda, apoi Nikolai Ejov) nu se poate simți în siguranță. Krivitsky a reușit să informeze guvernul britanic despre existența rețelei de spionaj sovietic în cercurile diplomatice și de contraspionaj, fără însă a identifica vârfurile acestei acțiuni subversive. A fost ucis de un agent al OGPU, într-o cameră de hotel din Washington, în februarie 1941: aparența era a unei sinucideri, însă toate datele concură să susțină faptul că era vorba de răzbunarea lui Stalin. Krivitsky îndrăznise să demaște esența paranoic-teroristă a sistemului și apelase la conștiința stângii internaționale în lupta sa împotriva celui pe care îl considera vinovat pentru întemeierea unei dictaturi criminale (asemeni atâtor alți dezamăgiți, Krivitsky nu sesiza legătura între bolșevismul originar și stalinism, copleșitor demonstrată de Aleksandr Iakovlev în cartea sa *A Century of Violence in Soviet Russia*, Yale University Press, 2002).

O altă carte care a provocat numeroase discuții este legată de rolul lui Stalin în alcătuirea scenariului diabolic menit să ducă la procesul medicilor (așa numiții “asasini în halate albe”) în februarie 1953, deci cu o lună înaintea morții “corifeului științei” (regretata Annie Kriegel numea dramaturgia terorismului pseudo-juridic stalinist, pedagogia infernală). Intitulată *Stalin's Last Crime: The Plot Against the Jewish Doctors, 1948-1953 (Ultima crimă a lui Stalin: Complotul împotriva doctorilor evrei)*, cartea este rezultatul colaborării dintre istoricul american Jonathan Brent, redactor șef la Yale University Press, și istoricul rus Vladimir Naumov, fost secretar, în perioada Gorbaciov, al comisiei prezidențiale pentru reabilitarea victimelor represiunilor staliniste. Apărută în 2003 la Editura Harper Collins, lucrarea lui Brent și Naumov explorează documente multă vreme inaccesibile menite să demonstreze, dincolo de orice îndoială, rolul decisiv al lui Stalin în urzirea macabrelor intrigi împotriva doctorilor acuzați de conspirație sionistă și spionaj în favoarea Statelor Unite. Logica epurării funcționa după rețeta aplicată în anii ‘30, când Stalin își denunța foștii adversari drept “agenți naziști”: lumea era împărțită în două, URSS era “imperiul binelui”, Israelul era văzut de Stalin drept un cap de pod al imperialismului american, iar America era considerată ca fiind complet controlată de demonicele cercuri plutocratic-sioniste. În această acțiune, Stalin s-a bizuit mai întâi pe ministrul securității, Viktor Abakumov, iar apoi, după înlăturarea acestuia, pe un personaj absolut monstruos din punct de vedere moral, Mihail Riumin. Merită menționat că după moartea lui Stalin, Riumin, Abakumov și alți torționari au fost anchetați de Lavrentii Beria (cel care a ordonat eliberarea medicilor și sistarea investigației împotriva lor ca fiind rezultatul unor “provocări uneltite de dușmanii poporului”). Apoi, după arestarea lui Beria în iunie 1953 și lichidarea lui în decembrie același an, atât Abakumov, cât și Riumin aveau să fie executați

pentru ceea ce “conducerea colectivă” dominată de Nikita Hrușciiov și Gheorghii Malenkov numea “grave violări ale legalității socialiste”.

Sunt multe elemente semnificative din perspectivă istorico-politică și umană în această carte care ar trebui publicată cât mai curând în românește: rezistența extraordinară a unora dintre doctori (evrei și ne-evrei), implicarea directă a lui Stalin în dirijarea interogatoriilor și rolul său în utilizarea celor mai sălbatice torturi, existența unor figuri în aparatul justiției militare care au îndrăznit să pună la îndoială scenariul imaginat de liderul paranoic, obsedat de prezența trădătorilor în anturajul său imediat, utilizarea morții (probabil din cauze naturale) a lui Andrei Jdanov în august 1948 drept argument pentru declanșarea, trei ani mai târziu, a vânătorii de vrăjitoare în rândul doctorilor Kremlinului. Cât îl privește pe Riumin, ar fi nevoie de un articol separat pentru a analiza cariera și metodele acestui arivist obscen, maniac antisemit, un instrument fanatic al unui sistem intrat în delir. În multe privințe, anchetele conduse de Riumin amintesc pe cele organizate de Solutiu împotriva lui Lucrețiu Pătrășcanu (era vorba, în fond, de aceeași lugubră “școală” a distrugerii ființei umane).

În anii 80, în conversațiile sale cu scriitorul Felix Ciuev, Viaceslav Molotov afirma: “Nu e nevoie să o mai spun, Stalin va fi reabilitat”. Acum, la cincizeci de ani de la decesul tiranului, ne spun sondajele, există numeroși cetățeni ruși care continuă să-l privească pe Djugasvili-Stalin drept un “lider înțelept și uman”. Problema eliminării posibilității renașterii stalinismului este inseparabilă de aceea a înțelegerii naturii acestui sistem. Cum scriu Brent și Naumov: “Stalin este o posibilitate perpetuă”. Se prea poate că, așa cum se sugerează în carte, Beria să-i fi grăbit moartea turnându-i otravă în băutură: chestiunea nu este însă a eliminării unui individ, ci a priceperii mecanismelor prin care acesta a putut accede la puterea absolută, reușind să o utilizeze în scopuri exterministe. Cărți precum cele discutate în acest eseu, ca și recent apăruta lucrare monumentală consacrată Gulagului de către excelenta ziaristă Anne Applebaum, au menirea de a avertiza asupra pericolelor născute din cultul unei ideologii presupus infailibile și al unei organizații structural conspiratoriale (partidul comunist) pentru care orice opoziție este aprioric criminală. A ignora aceste primejdii, a vedea stalinismul (ori nazismul) drept pagini definitiv închise, deci irepetabile, ale unui trecut de care ne-ar place să ne debarasăm (prin minimalizare, ignorare ori uitare), înseamnă să nu înțelegem că totalitarismul a fost o expresie, perversă, ce-i drept, a crizei modernității.

Washington, DC, 25 mai 2003